ASPECTE ALE MORFOLOGIEI ADJECTIVULUI ÎN SCRIERILE AROMÂNEŞTI MOSCOPOLENE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

Nistor Bardu
Universitatea *Ovidius* Constanța

Abstract
XVIII-th century Aromanian writers, Theodor Anastas Cavalioti, Daniil Moscopoleanul and Constantin Ucuta, from Moscopolis (Albania), a town founded and inhabited only by Aromanians, are the authors of works in which they reflect the Aromanian dialect from Albania, especially from their native town and its surroundings. Their writings offer very important data about the Romanian literary language in its Aromanian (Macedo-Romanian) dialectal variant.

Our paper presents the main aspects of the adjective morphology expressed in their works.

Lucrările aromânesti de la sfârşitul secolului al XVIII-lea datorate preoților învățați aromâni Teodor Anastas Cavalioti (*Πρωτοπειρία* „Prima învățătură", Veneția, 1770), Daniil Moscopoleanul (*Εισαγωγική διδασκαλία* „Învățătura introducătoare", Veneția,1794, cu al său *τετραγλώσσον Λεξικον* „lexicon în patru limbi") şi Constantin Ucuta (Νεα Παιδαγογία „Noua învățătură", Viena, 1797), deşi scrise cu alfabet grecesc, sunt opere fundamentale pentru cunoaşterea aromânei. Descrierea ştiințifică a acestui dialect istoric al limbii române făcută mai târziu de marii savanți aromâni Th. Capidan, Tache Papahagi, Matilda Caragiu Marioțeanu, Nicolae Saramandu ş.a. a fost posibilă, în bună măsură, datorită existenței acestor scrieri tipărite*.

Între multe alte fapte de limbă, ele atestă prezența în graiul aromânilor moscopoleni din Albania a adjectivelor cu forme diferite de gen şi număr . Din cele patru clase de adjective stabilite după opozițiile masculin:feminin şi singular:plural (cu patru, trei, două forme şi invariabile, cu o singură formă) [1], semnalăm următoarele realizări :

---

* Mai multe date despre aceste scrieri, la Nistor Bardu, *Limba scrierilor aromâneşti de la sfârşitul secolului al XVIII-lea (Cavalioti, Daniil, Ucuta)*, Constanța, Ovidius University Press, 2004.

[1] Cf. Caragiu-Marioțeanu , *Fono-morfologie* , p. 93-102 , Saramandu , *Aromâna* , p. 440-442 . Vezi şi Capidan , *Aromânii* , p. 399.

BDD-A3676 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:55:02 UTC)

I. Din clasa adjectivelor cu patru forme :

1) Atestări pentru toate cele patru forme :

sg. m.: *multu* [2] "mult", Cav. 799;

f.: *multă* : *multă g'intă* "multă lume", Dan. 132/10; *multă ńere* "multă miere",

Dan. 138/13; *multă zămane* "mult timp", Uc. 65/1; *multă arăvdare* "multă

răbdare", Uc. 93/44;

pl.: m : *mulți* [3] : *stuќi mulți* "stupi, albine multe", Dan 138/13 ;

f: *multe*: *multe lăski* "noroaie multe", Dan. 174/31; *multe ori* "multe ori",

Dan.123/5;

sg. m.: *vărtos(u)* [4] : În vocativul *aύisite vărtoase* "sfinte tare" , Uc. 75/15 ;

f.: *vărtoasă* : *mănă vărtoasă* "mână tare" Uc. 99/55 ;

pl. m.: *vărtoş* : *amiraráț vărtóş* "împărați puternici" Uc. 97/52 ;

f.: *vărtoase* : *vinile (suntu) vărtoase* "vinele sunt tari" , Dan. 167/27 .

În cazul adjectivului *rău* "rău", Dan. 134/11, doar forma de feminin *rao*: *de rao fară* "de neam rău", Dan. 149/19 este folosită cu valoare adjectivală, celelalte: *rrăil'i* "cei răi", Dan. 141/14 şi *ralle* "cele rele", Dan.151/20, Uc. 87/35 fiind întrebuințate cu valoare substantivală.

2) Atestări pentru trei forme :

m.sg.: *sănătos* : *făsul'u sănătos* "fasole sănătoasă", Dan. 133/10 ; *cându h'icatlu*

este sănătosu [5] "când ficatul este sănătos, Dan. 167/27;

m. pl.: *sănătoşi*: *stúruri sănătóşi* "stâlpi sănătoşi", Dan. 173/30;

f. pl.: *sănătoase* : *h'ire sănătoase* "fire sănătoase", Dan. 153/20.

3) Atestări pentru două forme :

m. sg. : *nostimu* "gustos" , Cav. 663 ;

f. sg. : *nostimă* : *vără g'elă [...] tra se [s]facă nóstimă* "vreo mâncare, ca

să se facă gustoasă" Dan. 159/24.

---

[2] Această formă mai ales cu valoare adverbială , ca morfem al superlativului . Vezi *infra* .

[3] În redarea lui Papahagi a originalului *μούλτζη* avem *mulți [mulți]* . Autorul îşi corectează astfel propria "corecție" (*Scr. arom.* p. 138) .

[4] Şi această formă de masculin singular este folosită cu valoare adverbială pentru exprimarea supulativului . Vezi *infra***.**

[5] Inconsecvența scierii lui *sănătos (sănătosu)* aparține lui Daniil şi este respectată de Per. Papahagi, *loc. cit.*

BDD-A3676 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:55:02 UTC)

4) Atestări pentru o singură formă :

a) Masculin / neutru singular : *mintimén* : *mintimén omu* [6] "om înțelept,
cuminte" , Dan. 149/19 ; *scumpu* "scump" , Cav. 34 ; *sterpu* "sterp", Cav. 930 ; *urutu* : *visu urutu* "vis urât" , Dan. 157/23 ; *zurru* "nebun" , Cav. 296 , 560 .

b) Feminin singular : *bună* : *bună zănate* "meserie bună" , Dan. 146/17,
curată : *cu inima curată* "cu inima curată" , Uc 77/20 ; *puțănă* : *puțănă zămane* "puțin timp", Dan. 131/9 .

pl. : *albe* : *albe straṕe* "haine/straie albe", Dan. 178/33 ; *căseni* : *căseni*
mul'eri "femei străine" , Dan. 163/25 ; *mpline* : *suntu mpline* "sunt pline" , Dan. 130/9 ; *scurte* : *straṕe [...] se nu h'ibă scurte* , Dan. 151/20 ; *tease : arápitile tease* "aripile întinse" , Dan. 124/6 .

II. Din clasa adjectivelor cu trei forme :

1) Atestări pentru toate cele trei forme : *largu* "larg", Cav. 782; *largă*:
largă straṕe "haină largă" , Dan. 152/20 ; *lardi* : *Căndu se adari strane ... se le faț lardi* "când îți faci haine să le faci largi", Dan. 151/20.

2) Atestări pentru două forme : *nău* : *murmintu nău* "mormânt nou", Dan.
171/29; *nao* : *nao vacă* "junincă", Cav. 201; *nao* : *nao*[7] *čocuri* "ciocane noi", Dan. 143/15; *ṕicu* "mic" , Cav. 617; *ṕiț* : *harabel'i suntu ṕiț* "vrăbiile sunt mici", Dan. 125/6; *ṕiți culați* "colaci mici", Dan. 171/29 ; *ntregu* "întreg" , Cav. 28 ; *ntreagă* : *casa ata ntreagă* "casa ta întreagă", Dan. 177/32; *(r)roşu* "roşu", Cav. 431 ; *roşlu* [8] *veştu* "postavul cel roşu", Dan. 177/32 ; *roşă* : *amarea aț roşa* "marea cea roşie" Uc. 99/55 .

III. Din clasa adjectivelor cu două forme :

1) Atestări pentru cele două forme : *mare* "mare", Cav. 599, 1053 ; *mare*:
scumpete mare "scumpete mare" , Dan. 130/8 ; *mari* : *mari peşti* "peşti mari" , Dan. 136/12 ; şi *plăngu ṕiți şi mari* "şi plâng mici şi mari" , Dan. 130/9 ; *mari* : *cusiț mari* "cosițe mari" , Dan. 172/30 .

[6] Toate formele flexionare ale acestui adjectiv la Capidan , *Aromânii* , p. 400 .
[7] Este o formă de plural feminin/neutru mai veche (azi , la aromânii moscopoleni din Nisipari : *nali*) , analogă vechiului plural dacoromânesc de feminin/neutru *nouă* .
[8] Adjectivul antepus a preluat aici articolul hotărât euclitic al substantivului determinat .

BDD-A3676 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:55:02 UTC)

2) Atestări pentru o singură formă : *supțire* “subțire” , Cav. 540, 1083 ,
1158 : *g'ela ... multu supțire* [9] *o ngl'iți* “mâncarea ... o înghiți foarte subțire” , Dan. 169/28 .

IV. Din clasa adjectivelor invariabile : *dulțe* : *g'ela ... o ngl'iți vărtos dulțe* [1º] “mâncarea o înghiți foarte dulce (uşor)”, Dan. 169/28 ; *ќino* [11] “comun”, Cav. 428 .

Remarcăm în exemplele de mai sus o frecvență a antepunerii adjectivelor față de substantivele determinate . Din totalul de 34 de exemple în context (care nu includ cazurile în care adjectivele au funcția sintactică de nume predicativ sau de element predicativ suplimentar), în 17 situații adjectivele sunt antepuse . Această realitate poate reflecta fie o tendință a graiului autorilor respectivi, ca efect al inflenței limbilor înconjurătoare, fie intenția acestora de a întrebuința limba nativă şi pentru a obține anumite efecte expresive . Având în vedere sentimentele care îi animau şi condițiile socio-culturale în care Daniil şi Ucuta se adresau, în scris, pentru prima dată, consângenarilor lor, credem că intenția stilistică ar fi putut exista ca atare în redactarea textelor pe care le cercetăm aici.

Când este antepus, uneori adjectivul preia articolul substantivuluideterminat [13] : *ńiclu cuțut “cuțitul cel mic”*, Dan. 155/22; *víninitlu veştu* “postavul cel vânăt” , Dan. 177/32 ; *de curate Stămărie* “Sf. Maria cea curată”, Uc. 79/22 ; *lunga cămeaşă* “cămaşa cea lungă” , Dan. 152/20 .

Flexiunea adjectivelor nu diferă de cea a substantivelor [14] .

Dintre formele flexionare fără articol semnalăm pentru valoarea lor stilistică,

[9] ,[1º] Vezi *infra* , gradele de comparație ale adjectivelor .
[11] Din ngr. *κοινός*, cf. Papahagi Per., *Scr. arom.*, p. 221, s.v. Despre invariabilitatea adjectivului, vezi *DDA*, s.v. *kinó* .
[13] Pentru flexiunea adjectivului antepus vezi Boiagi, *Gramatică* , p. 28-29, Capidan , *Aromânii* , p. 40 .
[14] În aromână nu se pune problema opozițiilor cazuale pentru adjective cu excepția unor adjective cu formă feminină al căror comportament nu se deosebeşte totuşi de substantivele corespunzătoare, (în sensul identității, ca structură fonematică , a morfemelor –desinențe) , cf. Caragiu-Marioțeanu , *Fono-morfologie*, p. 102. Vezi şi Capidan , *Aromânii* , p. 399.

BDD-A3676 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:55:02 UTC)

următoarele vocative : *bune* : *Bune Dumnidzale* " Bune Dumnezeule" , Uc. 75/17 ; *Tine bune* "Tu , Bunule" , Uc. 81/25 ; *vărtoase* : *strigăm aţăea vărtoase* "îţi strigăm ţie, Puternice" , Uc. 75/17 .

În flexiunea articulată a adjectivelor care însoţesc în poziţie postpusă substantivele, legătura dintre determinat şi determinant se realizează cu ajutorul pronumelui demonstrativ *aţelŭ*[15], a cărui formă după genul numărul şi cazul substantivului determinat [16] :

Forme de masculin : N.Ac. singular : *nvernatlu* : *sufletlu aţelŭ nvernatlu* "sufletul cel mâhnit", Uc. 83/29 .

Forme de feminin : N.Ac. singular : *aliθinoasa* : *luńina aţeá aliθinoasa* "lumina cea adevărată" Uc. 79/23 ; *dumnidasca* : *ńila aţá aţeá dumnidzasca* "mila Ta cea dumnezeiască", Uc. 77/2 ; *marea* : *δoxa aţá aţeá mareѕ* "slava ta cea mare" , Uc. 85/30 ; *multa*: *buneaţa ata aţea multa* "bunătatea ta ce multă", Uc. 77/18 ; *nvernata* : *inima aţea nvernata* "inima cea mâhnită", Uc. 83/30 .

Forme de feminin: N.Ac. plural : *tăpinusitele* : *oáse aţeale tăpinusitele* "oasele cele smerite", Uc. 83/28 .

Forme de feminine: G.D. plural : *frónimelorŭ* : *a virὀirelorŭ aţelórŭ fronimelorŭ* "a fecioarelor celor blânde", Uc. 77/20 .

Gradele de comparaţie

Comparativul

În formarea comparativului, mai întrebuinţat este adverbul *cama*[17]: *cama*

[15] Promunele *aţelŭ* îndeplineşte situaţii rolul articolului demonstrativ adjectival din dacoroomână . Caragiu-Marioţeanu , *Fono-morfologie*, p. 103, îl consideră ca atare când vorbeşte despre "formele de adjectiv cu articol (proclitic sau proclitic şi euclitic în acelaşi timp) : N.Ac. : *feata aţea muşatĂ (muşata)* ; G.D : *a featăl'ei aţil'ei muşátél'ei* ; *a featăl'ei aţil'ei muşatăl'ei*" .

[16] Vezi Capidan , *Aromânii* , p. 399-400.

[17] *Cama* < *ca* + *ma* cf. Caragiu-Marioţeanu , *Compendiu* , p. 240 , Saramandu , *Aromâna* , p. 441. Din lat. *quam magis*, cf. Papahagi Per., *Scr. arom.*, "Vocabular", s.v. *cama* . Cf. şi *DDA*, s.v. *ca* şi *ma*. Boiagi, *Gramatica*, p.39, crede că adverbul *cama* serveşte la formarea supulativului.

BDD-A3676 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:55:02 UTC)

auşl'i "mai bătrânii", Dan. 161/24²; *cama marl'i* "mai marii", Dan.160/24¹; *cama ńisl'i* [18] "mai micii", Dan. 160/24; *cama tińisitŭ* "mai onorat, mai cinstit", Uc. 71/10 .

Fiind mai rară, formarea comparativului cu adverbul *ma* o semnalăm doar în exemplul *ma multe ori* "de cele mai multe ori", Dan.125/6 .

Legătura dintre comparativ şi complementul său se realizează prin prepoziția *de* [19]

"decât": *cama tińisita de Heruvim şi cama δuxusita vărtós multu de Serafim* "mai cinstită decât Heruvim şi mult mai slăvită decât Serafim", Uc. 81/24 [20].

Superlativul

Dacă la Daniil se întâlnesc forme de superlativ realizate cu adverbul *multu* (atât la adjectiv cât şi la adverb), Ucuta îşi previne cititorii că în textul său *no-avem horýa de vărtósŭ* [21] "nu avem [altceva, n.n. N.B.] în afară de *vărtósŭ*", Uc. 71/10. Iată câteva exemple:

a) Cu adverbul *multu* : *multu supțire* "foarte subțire", Dan. 169/28 ;

b) Cu adverbul *vărtósŭ* : *vărtos căθărisita* "prea curata" ; *tine alăvdata de cănțido*

ş-vărtos căθărisita "Tu , lăudata dintotdeauna şi preacurata", Uc. 81/24 ; *vărtósŭ curátil'i* : *a dádil'i atăéĭ aţil'éĭ vărtósŭ curatil'i* "a maicei tale celei preacurate" , Uc 79/24 ; *vărtós dulțe* : *Se arumigari g'ela tru dinți multu supțire o ngl'iți vărtós dulțe* "dacă ai mesteca mâncarea în dinți [şi ai face-o] foarte subțire , o înghiți foarte dulce (uşoară)" , Dan. 169/28; *vărtosŭ tińisitŭ* "foarte respectat", Uc. 71/10 *vărtos urutu* [22] "foarte urât", Dan. 140/14 .

---

[18] Contextele în care apar aceste forme pledează şi pentru considerarea lor ca adjective substantivizate : *Ma tra se ngače cama marl'i cama ńisl'i şi se l'i nveațe la g''ine aistă este arisită la toți.Şi căți avdu cama auşl'i nu se aruşuneadă şi su bună scóluzmă* "Dar ca să-i certe mai marii (cei mai mari) pe mai micii (pe cei mai mici) şi să-i învețe de bine , aceasta place la toți . Şi câți îi aud pe cei mai bătrâni (pe bătrânii) , nu se ruşinează şi [totul , n.n. N.B.] are o bună încheiere" , Dan 160-161/24¹-24².

[19] În aromâna vorbită azi : *di*, cf. Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu* , p. 240, Saramandu , *Aromâna*, p. 442.

[20] Vezi şi la Capidan , *Aromânii* , p. 40, problema comparativului.

[21] Procedeul formării superlativului abolut cu adverbul *vărtosu* "este atestat numai în limba scriitorilor din secolul al XVIII-lea (...). În graiurile aromâneşti actuale se întrebuințează adverbul *multu* (ca şi în vechea dacoromână, greacă, albaneză şi bulgară)", cf. Caragiu-Marioțeanu, *Liturghier*, p. 106 .Vezi şi idem *Compendiu*, p. 240 , Saramandu, *Aromâna*, p. 441 .

[22] Alte exemple la Caragiu-Marioțeanu, *Liturghier, loc. cit, Codex Dimonie*, 82/2, 105/19 etc., cf. Capidan , *Aromânii*, p. 533 .

BDD-A3676 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:55:02 UTC)

Din cele prezentate *supra* rezultă că morfologia adjectivului în scrierile aromâneşti din secolul al XVIII-lea nu este cu mult diferită de aceea din celelalte graiuri ale dialectului aromân. Textele respective atestă însă unele forme mai vechi care astăzi se actualizează mai puţin în vorbirea aromânească moscopoleană din Albania, pe care noi am cercetat-o la faţa locului în 1989, 2003 şi 2004.

BIBLIOGRAFIE:

Boiagi, *Gramatică = Gramatică română sau macedo-română*, Bucureşti,1915.
Capidan, *Aromânii* = Capidan, Th., *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, Bucureşti, 1932.
Caragiu Marioţeanu, Compendiu = Caragiu Marioţeanu Matilda, *Compendiu de dialectologie română (nord- şi sud-dunăreană)*, Bucureşti, 1975.
Caragiu Marioţeanu,= Caragiu Marioţeanu, Matilda, *Fono-morfologie aromână*, Bucureşti, Editura Academiei, 1968.
Caragiu Marioţeanu, *Liturghier* = Caragiu Marioţeanu, Matilda, *Liturghier aromânesc*, Bucureşti, Editura Academiei,1962.
Codex Dimonie = Der Codex Dimonie, von Gustav Weigand, în „Jahresnercht des Instituts für rumänische Sprache, I, IV-VI, Leipzig, 1894,1897-1899.
Papahagi, Per, *Scr. arom.*= Papahagi, Per. *Scriitori aromâni în secolul al XVIII- lea (Cavalioti,Ucuta, Daniil)*, Bucureşti, 1909.
Saramandu, *Aromâna* = Saramandu, Nicolae, *Aromâna*, în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 423-476

BDD-A3676 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:55:02 UTC)